

Marosvári Csaba

A hegyi-karabahi konfliktus (1988–1994)

Idén volt huszonöt éve, hogy elkezdődött a Hegyi-Karabah hovatartozásáért az örmények és azeriek közötti, mára ún. befagyott konfliktussá vált harc. Az 1988 elején zavargásokkal kezdődött, 1992 és 1994 között konvencionális háborúvá fajult konfliktust az 1994. május 5-én aláírt, az EBESZ ún. Minszki csoportjának közvetítésével létrejött biskeki protokoll és az egy hétre rá, az érintett felek vezetői közötti moszkvai egyezmény fagyasztotta be. Az 1994-es fegyverszünet megkötése óta eltelt 19 évben a harcok a tűzszüneti vonal melletti lövöldözések ellenére nem újultak ki, a befagyott Karabah-konfliktus azonban a tágan értelmezett kaukázusi térségbeli viszonyrendszer egyik legfontosabb biztonsági-stratégiai kihívása maradt.

Bevezető

Az Európa és Ázsia határán elterülő, természetföldrajzi és kulturális értelemben is határövezetnek tekintett Kaukázus modern időket megelőző meglehetősen zavaros viszonyai a modern korba is begyűrűztek. A több mint száz kisebb-nagyobb, számtalan nyelvet beszélő, kulturálisan különböző népcsoport évszázadokig különféle birodalmak képlékeny határvidékein élve kerültek fokozatosan cári uralom alá a 19. század első (Dél-Kaukázus) és második harmadában (Észak-Kaukázus).

A cári hódítás, a modernizáció, a technikai fejlődés és nem utolsósorban az első bakui olajcsúcs hatásai döntő tényezőként voltak jelen az érintett népcsoportok, elsősorban a legnagyobbak, a grúzok, azeriek és örmények öntudatának (különösen az örmény nacionalizmusnak) a kifejlődésében és a konfliktusok megjelenésében a 20. század elején. A bolsevik forradalom és a térség Szovjet-Oroszországba való (re)integrációja a nemzeti-kulturális identitástudat újabb rétegét terítette a térségre, melyet csak átmenetileg nyomott el a szovjet internacionalista-birodalmi ideológia, melyen az első repedések elegendőek voltak az etnikai konfliktus újbóli kitöréséhez. A karabahi konfliktus mindezen hatásoknak összegződéseként a szovjet felbomlást kísérő első valódi konfliktusként tört felszínre 1988-ban.

A konfliktus jellege

A Baranya megyével megegyező nagyságú, Azerbajdzsánhoz tartozó, jelenleg örmény megszállás alatt álló Hegyi-Karabah (a török-perzsa szóösszetétel jelentése: fekete kert) Autonóm Terület hovatartozásáért vívott háború tulajdonképpen egy etnikai-területi konfliktus, amely a tipikus „ki volt itt előbb” vs. „kihez tartozik”/”kik vannak többségben” kérdéskör köré szerveződik (az utóbbi időben bőven láttunk ilyeneket, elég, ha csak a sajtó által állandóan napirenden tartott közel-keleti vagy balkáni konfliktusokra gondolunk). A 18 éve tartó tűzszünet miatt Hegyi-Karabah kérdése, bár messze nem övezi annyi figyelem, mint Dél-Oszétiát, Csecsenföldet (anno), nem is beszélve más, posztszovjet térségen kívüli konfliktusokról, a dél-kaukázusi térségben máig rengeteg feszültséget, érzelmet vált ki (sőt, nem csak ott: lásd Ramil Szafarov azerbajdzsáni katonatiszt által a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen tanuló, őt korábban szidalmazó örmény társán végrehajtott gyilkosságot, vagy a Kaszpi-térsséggel kapcsolatos nemzetközi konferenciákon gyakori jelleggel megjelenő azeri–örmény szócsatákat, mint amilyennek a washingtoni CSIS egyik rendezvényén jómagam is szem-és fültanúja voltam).

A Szovjetunió felbomlása után a Dél-Kaukázusban (is) meginduló geopolitikai játszmák miatt a konfliktusból természetesen a regionális és nagyhatalmak sem maradtak ki: Oroszország, az Egyesült Államok, Franciaország és Irán különböző megfontolásból, módon és mértékben az örmények oldalán sorakozott fel, míg Azerbajdzsán Törökországot tudhatta maga mögött.

A konfliktus természetesen a személyes kötődéseket, érzelmeket felkorbácsolta, ugyanakkor a pénzszerzés lehetőségét is felkeltette, mindkét oldalon szép számmal vettek részt nemzetközi önkéntesek és zsoldosok. Örmény oldalon a Jerevánt támogató, a Dél-Kaukázusban jelenlevő orosz csapatokon kívül az örmény diaszpóra számos tagja (mint az

amerikai Monte Melkonian) állt csatasorba, míg azeri oldalon többek közt csecsenek (például Samil Baszajev) és egyéb muszlim önkéntesek/zsoldosok (például az állítólag Gulbuddin Hekmatyarthoz köthető afgán mudzsahedek) fogtak fegyvert. Mindemellett az 1990-es évek harcaiban a széthullott Szovjetunió hadseregének számos volt vagy aktív (főleg orosz, ukrán) tagja csapott fel zsoldosnak mindkét oldalon.

Történelmi előzmények

Az Orosz Birodalom új része

Az azeri–örmény ellentétben szó sincs az etnikai konfliktusok esetében gyakran feltételezett „ősi gyűlöletről”, az azeri–örmény ellentét ugyanis alig bő évszázados múltra tekint vissza. Az 1828-as türkmencsáji békével Oroszország végleg bekebelezte az Araksz folyótól északra fekvő, korábban laza perzsa fennhatóság alatt álló Jereváni, Nahicseváni és Talis Kánságokat, ezáltal teljessé vált a mai Azerbajdzsán és Örményország területe feletti cári fennhatóság. A hegyekben élő nomád és a folyóvölgyekben élő földműves, síita muszlim török nyelvű népek keveredve éltek a többi, kisebb-nagyobb kaukázusi népcsoporttal, köztük a legnagyobbakkal, a grúzokkal és az örményekkel.

A cári hódítást követően számos népességmozgás történt, amelyek emlékei az utóbbi évtizedek konfliktusaiban utólag sajátos érzelmi töltetet kaptak. A 19. század első harmadában még muszlim többségű Jereván, Karabah, Nahicseván és Zangezur népességének megoszlása és hovatartozása a 20. században nem egy vitára adott okot. Tény, hogy a cári időszakban az orosz–perzsa és az orosz–török háborúk eredményeként jelentős örmény bevándorlás és betelepítés történt (többek közt Jereván és Karabah az utóbbi 180 évben vált örmény többségűvé), miközben számos muszlim család költözött Perzsiába, mindennek következtében a 20. századra Karabah örmény többségűvé vált.

A dél-kaukázusi térség egyfajta határvidékként a kulturális és ideológiai hatások találkozási pontja is volt. A 19. századi modernizáció, az európai eszmék elterjedése a térség népeire is rányomta bélyegét. Az örmények a többi kaukázusi néphez képest a 19. század második felétől viszonylag egyszerűen illeszkedtek be az orosz társadalomba, különösen a kereskedői és az értelmiségi rétegbe, és jelentős részt vállaltak a bakui olajboom idején történt gazdasági fellendülésben is. A 19. század végi cári oroszosítási törekvések, valamint az Oszmán Birodalomban végbemenő tendenciák ugyanakkor az örmény nacionalizmus jelentős megerősödéséhez járultak hozzá.

A síita muszlim török népnél, amelyet eleinte töröknek/tatárnak, majd a 20. századtól adharbajjani (azerbajdzsáni) töröknek, majd 1930-as évektől kizárólagosan azerieknek neveztek, szintén hasonló modernizációs tendenciák figyelhetők meg. Az azeri értelmiség nyugatos tendenciáira rásegített a bakui olajfellendülés, mely a 19-20. század fordulójának egyik fontos gazdasági központjává tette a Kaszpi-tenger partján lévő Bakut, mely nemcsak a világ olajtermelésének közel felét adta, de otthona volt több ezer azerinek, örménynek, oroszoknak és európai befektetőnek, kereskedőnek és munkásnak.

Etnikai konfliktusok felszínre törése (1905–1920)

Az 1905-ös forradalom és az 1904-05-ös bakui sztrájk tulajdonképpen ezen modernizációs tendenciák és szociális-etnikai feszültségek leképeződéseként vezetett az első "tatár"(azeri)-örmény konfliktushoz. A jelentős részben örmény bakui középosztály és örmény munkásság életkörülményei lényegesen jobbak voltak az azeriekénél, ami konfliktusokhoz vezetett és kölcsönös etnikai pogromok formájában tört felszínre. E pogromok azután a kezdeményező felek váltakozásaival a Dél-Kaukázus más vidékein (Susa, Tbiliszi, Nahicseván, Gandza) is megismétlődtek.

Az 1917-es forradalmak és az első világháború ismételten rányomta bélyegét a két nép történelmére. A cári fennhatóság gyakorlati megszűnése után létrejött Kaukázusontúli Demokratikus Szövetségi Köztársaság rövidesen három államra bomlott fel: a Grúz, az Örmény és az Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaságra. Közülük egyedül az előbbinek voltak többé-kevésbé konkrét határai, utóbbi kettő nem tudott egyezsége jutni a közös határokról, melyek a már örmény többségűvé vált Karabah, azeri többségű Nahicseván és Zangezur térséget érintették. Bakuban mindeközben a város feletti irányítást kézben tartó, örmény háttérű Bakui Kommün elleni azeri lázadást 1918 márciusában az örmények

leverték, amit véres megtorlás követett. Az Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaság csapatai 1918 szeptemberében a bakui olajra áhító oszmán seregek segítségével bevették a várost, amit az azeri közösség örmények elleni bosszúja követett. Az Oszmán Birodalom első világháborús kapitulációja után rövid brit megszállás következett a térségben, mely Karabahot az ADK adminisztrációja alá helyezte. Az azeri–örmény összecsapások azonban tovább folytatódtak, Susát az 1905-ös örmény terror után 1920-ban az azerbajdzsáni hadsereg rombolta le, miközben Zangezurban örmény etnikai tisztogatás folyt az ottani azeri lakosság ellen.

Mire a bolsevikok 1920-ra irányításuk alá vonták a mai Azerbajdzsánt és Örményországot, az azeri–örmény konfliktus már 15 éves múltra tekinthetett vissza. Az utókor számára a viszonyt tovább terhelték az első világháború és az 1917-es forradalmak olyan momentumai, mint az oszmán-törökök által elkövetett 1915-ös örmény népirtás, amely az örmény nemzeti identitás szerves részévé vált (és mely az oszmán-törökök azeriekkel való, örmény nacionalista körök általi összemosását hozta, már csak az 1918-as oszmán-azeri katonai együttműködés okán is), akárcsak az örmények dél-kaukázusi bolsevik mozgalomban, a Bakui Kommünben és az első azerbajdzsáni köztársaság valamint a Dél-Kaukázus szovjet-orosz/bolsevik meghódításában és (re)integrációjában játszott szerepe.

Szovjet idők: a konfliktus elfojtása, lappangása (1920–1988)

A 11. Vörös Hadsereg dél-kaukázusi bevonulása után Moszkva ismét visszaszerezte az ellenőrzést a Dél-Kaukázus felett. 1921-ben létrehozták a Kaukázusontúli Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaságot, melyen belül kialakították a Grúz, Örmény és Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaságok határait. A tárgyalások és a Jozif Sztálin nemzetiségi népbiztos vezette Kavbjuro döntésének eredményeként az azeri többségű Nahicseván (exklávéként) és az örmény többségű Hegyi-Karabah az azeriekhez, az 1921-re jobbára örmény többségűvé tett Zangezur (mely az Azerbajdzsáni SzSzK magterületét Nahicsevántól elválasztotta) az örményekhez került. Bár 1923-ban Hegyi-Karabahot autonóm területi rangra emelték, a határok az örmények követelése ellenére sem változtak.

A Szovjetunió összeomlása óta gyakori konferenciátémaként szolgáló szovjet nemzetiségi politika egyik gyakori általános kérdése, hogy a tagköztársasági határok esetében akkormost rafinált orosz határhúzógatás történt a jövőbeni konfliktusok elhintésére és Moszkva beavatkozásának lehetőségére avagy a kérdés lényegtelen, mivel „lehetetlen értelmes határokat meghúzni a köztudottan etnikailag kevert népességű térségben és a szovjet belső határoknak 1921 és 1991 között különben sem volt sok értelme”. Nos, a kutatók viszonylag egybehangzó feltételezése alapján mindezen képek túlzottan leegyszerűsítőek. Nahicseván Azerbajdzsánon belüli státusát az 1921-es kötött moszkvai és karsi szovjet–török egyezményekben a törökök felé tett gesztusként Moszkva előre garantálta. Zangezur Nariman Narimanov azerbajdzsáni bolsevik vezető „szovjet testvériséget” előmozdítani igyekvő javaslatára került az örményekhez, míg Hegyi-Karabah a szovjet gazdasági egységesítési törekvések jegyében a gazdaságilag hozzá jobban kötődő azeri alföldi területek miatt került az Azerbajdzsáni SzSZK-hoz. A helyzet képlékenységet mutatja, hogy az 1920-ban a térségbe bevonuló bolsevikok a helyzet rövid távú pacifikálása érdekében tulajdonképpen még mindenkinek mindent megígértek.

A szovjet időszak internacionalista szovjet testvéri ideológiája ugyanakkor csak elfojtotta a tovább lappangó etnikai ellentéteket, melyek az 1940-es és 1950-es években elő-előtörtek az Örmény SzSZK-ban. Az 1960-as évek elejének hrucsovi olvadása és a Szovjetunió nemzetiségei iránti fokozódó tagköztársasági érdeklődés és nemzetiségi kulturális reneszánsz újra előtérbe tolta az etnikai ellentétek lehetőségét, főleg, hogy tagköztársaságok politikai elitjei elkezdtek a belső nemzeti identitás erősítését. Az örmény genocídium ötvenedik évfordulóján történt többszázazres jereváni demonstráció a Genocídium Emlékmű 1967-es felállításához vezetett, mindez azonban egyes történészi körökben előrevetítette az oszmán-törökök és azeriek szerepének megítélésének etnikai alapú összemosását és a Karabahhal kapcsolatos történelmi konstrukciók összeállítását is. Azerbajdzsánban is elkezdődött egy hasonló történelmi konstrukciós tevékenység, mely az 1980-as évekre mindkét oldalon egyes értelmiségi körök Hegyi-Karabahkal kapcsolatos történelmi képzeteinek rögzüléséhez vezetett.

Örmény oldalon Karabah az iszlám hódítással és a török bekerítéssel kapcsolatos utolsó bástya képzetét, az örmény nagyság és harciasság tradícióit (két szovjet marsall, egy tengernagy illetve a régmúltból Napóleon mamelukja, Rusztem is karabahi örmények voltak) hangsúlyozták, míg azeri oldalon régmúltbeli ittlétüket az ókori Albánia lakóival való rokonságuk képzetével, a karabahi örmények származásának megkérdőjelezésével és Hegyi-Karabah az azeri kultúra bölcsőjével (konkrétan: Susa, mely a híres azeri költő, Natavan és a híres mugham ének hazája) és az azeri katonai tradíciókkal (a cári transzkaukázusi muszlim lovasezred elsősorban karabahi azeriekből állt) való azonosításával vélték igényüket megalapozottnak.

A szimbólumkeresés és historizálás közben már jobbára feledésbe is merült, hogy a termékeny, zöld Hegyi-Karabah korábban évszázadokig, ahogy a szovjet korszak nagy részében is, az azeriek, örmények és más népek többé-kevésbé békés együttélésének helyszíne volt (a régmúltban az örmény hercegek gyakran házasodtak a különféle helyi azeri kánok családjával is). Az 1980-as években egyébként Hegyi-Karabah megközelítőleg 160 000 lakosának háromnegyede örmény, egynegyede azeri volt.

Etnikai konfliktusból konvencionális háború (1988–1994)

A robbanás

Mihail Gorbacsov hatalomra kerülése és a *glasznosztj* azután fermentálni kezdte a szovjet korszak alatt többé-kevésbé elfojtott értelmiségi indulatokat. Az 1980-as években örmény értelmiségiek kezdték felvetni Hegyi-Karabah kérdését Moszkvában, 1987-ben pedig már több tízezer aláírtas petícióban követelték referendum kiírását arról, hogy Hegyi-Karabah az Örmény SzSzK-koz csatlakozhasson. 1987 végén Gorbacsov örmény származású gazdasági tanácsadója, Abel Aganbekján Párizsban is felvetette Karabah Örményországhoz csatlakozását. 1988 legelején már etnikai alapú támadások is értek az Örmény SzSzK területén élő azerieket, 1988. február 13-én pedig Sztjepanakertben, a Hegyi-Karabah Autonóm terület fővárosában lezajlott az első tüntetés, melyet február második felétől mindennapossá váló demonstrációk követtek. 1988. február 20-án a Hegyi-Karabahi Regionális Szovjet Karabah Szovjet Örményországhoz való csatlakozására hívott fel.

A Kremlt meglepték a fejlemények, Gorbacsov párbeszéd megkezdésével próbálta elejét venni a helyzet eskalálódásának, de a fejlemények túlléptek rajta. Jerevánban több tíz-, majd százazres szimpátiatüntetésekkel fejezték ki együttérzésüket, és a szovjethatalmat megnyugtanni kívánó leninista szólamok helyét hamar átvették az egyesítést követelő hangok. A szovjet vezetés időközben Karen Demircsján örmény főtitkáron keresztül nyilvánvalóvá tette, hogy nem kíván az autonóm terület státusán változtatni, Gorbacsov pedig örmény írók bevonásával próbálta a tüntetéseket lecsillapítani, szüneteltetni. A robbanásra ugyanakkor nem kellett sokáig várni.

Két, Sztjepanakertben megerőszkolt azeri lány hírére feldühödött azeri fiatalok indultak Agham városából bosszút állni, a velük szembetalálkozó örmény falusiakkal vívott

összecsapásban ketten meghaltak. Bár a tömeg nem ért el a területi fővárosig, a konfliktus új irányt vett. Február 25-én örmény területről elűzött azeri menekültek érkeztek Szumgajtba, a Baku melletti iparvárosba, a velük szembeni atrocitások híre feldühítette az azeri többségű lakosságot, akik február 29-én az örmények ellen fordultak. A szumgajti pogrom eredménye közel háromtucatnyi halott a város örmény lakóinak elűzése, valamint az erőszak megjelenése és továbbgyűrűzése volt.

1988 folyamán a helyzet tovább mérgesedett. Gorbacsov még tavasszal az azeri és örmény kommunista vezetők cseréjével próbálta lecsendesíteni a kedélyeket. Az új örmény vezetés azonban a tüntetések hatására a Karabah kérdéséről radikálizálódásban látta legitimitása forrását, míg az azeri vezetés a szovjet központi hatalomra (és az orosz etnikumú Poljanicsko azeri főtitkárhelyettesre) támaszkodva, adminisztratív eszközökkel próbálta a kérdést megoldani. Június folyamán egymásutánban adták ki a rendelkezéseket a helyi hatalmi szervek Hegyi-Karabah hovatartozásáról. Június 15-én az Örmény Legfelső Szovjet a terület Szovjet Örményországba való felvételéről hozott határozatot, két nappal az Azerbajdzsáni Legfelső Szovjet a terület státuszának változatlanosságát erősítette meg. Július 18-án a Szovjetunió Legfelső Szovjet is hasonló állásfoglalást adott ki.

Őszre a helyzet ismét erőszakosabbá vált. Az örmény lakosság titokban elkezdett fegyverkezni, mire az azeri vidéki lakosság is követte példájukat. Szeptemberben az azeriek elűzték Susából az örményeket, és egyes azeri csoportok Hodzsali mellett megtámadtak egy Sztjepanakertbe tartó élelmiszerkonvojt. Novemberben megkezdődött az azeriek tömeges elűzése Örményországból. A több százezer azeri menekült hírére Baku lakossága többhetes tüntetéssorozattal reagált. 1988 decemberében Örményországot földrengés rázta meg, mely huszonezer halálos áldozatot követelt. Bár Bakuból is érkeztek segélyek, a kölcsönös

bizalmatlanság olyan fokra hágott, hogy az örmények közt alaptalan pletykák terjedtek el arról, hogy az azeriek mérget küldtek gyógyszer helyett.

Az azeri-örmény ellentét egyre kevésbé tűnt kezelhetőnek szovjet keretek közt. 1988 márciusában (többek közt Robert Kocsarján későbbi örmény elnök részvételével) létrejött a Krunk, a karabahi örmények szervezete, mely az első szervezet lett a Szovjetunióban, amely a sztrájkot mint politikai fegyvert alkalmazta. Az Örmény SzSzk-ban értelmiségiek (köztük Levon Ter-Petroszján, függetlenség utáni első államfő) egy csoportja megalakította a Karabah Bizottságot, mely az autonóm terület Örményországhoz csatolását követelte. A Bizottság az Örmény Nemzeti Mozgalmat megalapítva Jereván Moszkvától való függésének lazítását szerette volna elérni. Bár a szovjet központ 1988-ban Jerevánban kijárási tilalmat hirdetett ki és a Bizottság tagjait decemberben letartóztatta a KGB, de fél évvel későbbi szabadon bocsátásuk már egy új kor eljövételét jelezte.

Azerbajdzsánban szintén megjelentek azok a csoportok, melyek, eredeti céljuk ellenére a szovjet politikai kereteken kívül kerestek megoldást. Az 1988 júliusában megalakult Azerbajdzsáni Népfront a Peresztrojka Támogatására, melynek neve hamar Azerbajdzsáni Népfrontra (APF) rövidült. A bakui értelmiségiek által életre hívott szervezet napirendje a karabahi válság kibontakozása nyomán hamar Hegyi-Karabahra, a gyengekezőnek tartott bakui kommunista vezetés bírálata, végül Azerbajdzsán Moszkvától való függésének lazítására összpontosult.

A Szovjetunió felbomlásának első konfliktusa

A Kreml 1989 elején ismét kísérletet tett a Karabah-kérdés végleges rendezésére: Arkagyij Volszkij vezetésével Speciális Adminisztratív Bizottság vette át Bakutól Hegyi-Karabah irányítását. Bár az autonóm körzetben némileg csendesedtek a kedélyek, az etnikai villongások tovább folytatódtak. Örmény területekről nemcsak az azeriek elűzése folyt tovább, de a helyi lakosság elkezdett szabadcsapatokat verbuválni és komolyabban fegyverkezni is. A meglévő régi vadászpuskák mellé (inkább kevesebb, mint több sikerrel) az örmény lakosság még saját készítésű fegyverek előállításával is próbálkozott.

1989 nyarára Azerbajdzsánban újabb, több százazres tüntetéseken követelték az Örményországba tartó vasútvonalak blokádját. A tüntetések fő hangadójává, sőt egyre inkább mozgósító erejévé vált APF nyomására az Azerbajdzsáni Legfelső Szovjet szeptemberben az ország szuverenitásának kinyilvánítása mellett döntött. Az APF aktivistái időközben blokád alá vették az Örményországba tartó vasútvonalakat. E lépés súlyosan érintette Jerevánt, mely az ország gazdasági vérkeringésének több mint 80 százalékát Azerbajdzsánon keresztül bonyolította. Hegyi-Karabahban időközben kicsúszott az irányítás a szovjet központi ellenőrzés kezéből, örmény és azeri szabadcsapatok vonták irányításuk alá az autonóm terület részeit, Moszkva tehetetlen volt és végül a Speciális Adminisztráció megszüntetése mellett döntött.

Az év végére az APF-ben a radikális szárny vette át az irányítást, amely nyíltan Moszkva és a Karabah-konfliktust szovjet adminisztratív keretek között rendezni kívánó bakui vezetés ellen fordult. Az APF néhány forrófejű aktivistája Nahicsevánban ledöntötte az Irán és Azerbajdzsáni SzSzk határán lévő határjelzéseket. A Kreml dühödten reagált és keresni kezdte a bakui rend helyreállításának lehetőségét. E lépés mindezek mellett a független Azerbajdzsán későbbi helyzetére jelentett súlyos terhet, gyakorlatilag a mai napig tartó foltot

ejtve az Irán és Azerbajdzsán közti bizalmon. Mivel Irán lakosságának közel ötöde azeri etnikumú, az APF akciója Teherán legrosszabb, azeri irredentizmustól való félelmeit látszott valóra váltani.

1989. december 1-jén az Örményországi Legfelső Szovjet és a Karabahi Örmények Nemzeti Tanácsa kimondta Hegyi-Karabah és Örményország egyesülését és az Azerbajdzsáni SzSZK-hoz tartozó terület örmény költségvetésbe való belefoglalását. A lépés nagy felháborodást váltott ki Azerbajdzsánban, ami egyes radikális APF csoportokat a kommunista párt hivatalainak elfoglalására ösztönzött. 1990. január 13-án örményellenes pogrom tört ki Bakuban, az azeri és a már Baku szélére vezényelt szovjet belügyi csapatok nem avatkoztak be. Pár napra rá az APF blokád alá vette a Központi Bizottság épületét.

A bakui események riadóztatták a szovjet vezetést, amely az APF előretörésében és az azerbajdzsáni kommunista hatalom januári effektív összeomlásában Azerbajdzsán Szovjetunióból való kiválásának veszélyét látta. A Kreml rendkívüli állapotot hirdetett, a Gorbacsov által január 19-20-án Dmitrij Jazov marsall, szovjet védelmi miniszter vezetésével a városba küldött, 17.000 főnyi szovjet katonai és belügyi erők megtisztították a város köztereit a tüntetőktől. A szovjet beavatkozásnak, mely Fekete Január néven vonult be a történelembe, legalább 130 civil esett áldozatul. Bár a rendkívüli állapot átmenetileg helyreállította a rendet, a szovjet vezetés és az azeri kommunisták csak pirruszi győzelmet arattak. Bár az APF radikális szárnya némileg háttérbe szorult, a közhangulat ténylegesen a szovjet rend ellen fordult, mely a lakosság széles köreiből kialakult kép szerint nemcsak az azeriek ellen folyó örmény etnikai tisztogatást nem állította meg, de fegyverrel támadt a (szovjet rendet megkérdőjelező) bakui lakosságra.

Az 1990-es évben a helyi konfliktusok sokasodni kezdtek, örmény oldalon folytatódott, azeri oldalon megkezdődött a helyi lakosság fegyverkezése. Az otthoni vadászfegyverek és saját

készítésű harci alkalmatosságok mellé feketepiacról beszerzett és szovjet raktárakból eltulajdonított vagy korrupció útján vásárolt kézfegyverek kerültek. 1990 májusában megalakult az Új Örmény Hadsereg, mely a szovjet központi beavatkozás eshetőségére is felkészült. Mindeközben Karabah örmény fegyveresei folyamatosan kapták az utánpótlást Örményországból. 1990 nyarára a helyzet olyannyira tarthatatlanná vált, hogy Gorbacsov betiltott minden fegyveres milíciát a Szovjetunió területén. Mindez természetesen nem hatott döntő erővel, 1990 júliusától újra fellángoltak az etnikai konfliktusok.

1990-1991 fordulójára a Szovjetunióban állandósuló válságok legrégebbike újabb szakaszába kezdett lépni. Gorbacsov 1991-es, az unió fenntartásáról szóló népszavazási kezdeményezését Örményország is bojkottálta, az ország, melynek a nacionalisták felé forduló kommunista vezetését 1990 folyamán a Karabah Bizottsághoz kötődő függetlenségi követelések váltották fel Levon Ter-Petroszján vezetésével, egyre inkább függetlenségi húrokat pengetett. Moszkva és a szovjet megoldásban bízó, 1990-ben még katonai beavatkozással megerősített azeri kommunista vezetés Ajaz Mütallibov első titkár irányításával megpróbálta elejét venni az örmény fegyverek és önkéntesek Karabahba való beáramlásának. A Gyűrű Hadművelet keretében az azeri többségű szovjet 23. hadosztály és az azerbajdzsáni OMON-erők 1991 májusában elűzték a Hegyi-Karabahtól északra lévő Sahumijan régió örmény lakosságát és megkísérelték lezárni az autonóm terület és Örményország közötti azerbajdzsáni földszávon át folyó érintkezést, hogy a karabahi örmény fegyveres csoportokat utánpótlásuktól elvágják és lefegyverezhessék. A hadművelet végső soron az azeriek és örmények közötti feszültség további fokozásán és több ezer örmény lakos elűzésén kívül tényleges eredményt nem hozott, véglegesen megmerevítve az addig sem túl rugalmas álláspontokat.

Az 1991. augusztusi puccs tulajdonképpen a Karabah körüli azeri–örmény konfliktus egyre inkább nemzetközivé válását indította el. 1991. augusztus 21. után a legtöbb szovjetköztársaság kikiáltotta függetlenségét, Örményország egy népszavazás eredményeképp szeptember 21-én, Azerbajdzsán az APF nyomására egy hónappal később nyilvánította ki a függetlenségét. Az effektíve immáron két állam közötti konfliktust Nurszultan Nazarbajev kazah vezető közvetítésével próbálták rendezni, a zseleznovodszki kommuniké néven ismert dokumentum azonban már az aláírásakor hamvába holt, amikor megérkezett az orosz, azeri, és kazah delegáltakat szállító Mi-8-as helikopter örmények általi lelövésének híre.

A Szovjetunió 1991. augusztus-december közötti szétporladása még inkább a közvetlen fegyveres konfliktus irányába vitt. 1991. november 21-én az azerbajdzsáni parlament visszavonta Hegyi-Karabah autonóm státuszát, a két hétre rá a tartományban az örmények által rendezett népszavazás viszont a függetlenség mellett döntött. 1992. január 6-án az örmények kikiáltották Hegyi-Karabah függetlenségét. A szovjet összeomlással a belügyi csapatok térségből való kivonulásának kezdete kézfegyverek és szállítóeszközök hátrahagyását is jelentette, mely eszközök felhasználásával mindkét résztvevő fél élt. A belügyi katonákkal, az Örményországban állomásozó szovjet 7. hadsereg és az Azerbajdzsánban lévő szovjet 4. hadsereg katonáival való sefteléseken kívül a feketepiacon is megindultak a fegyverbeszerzések, a karabahi örményeket Jereván és az örmény diaszpóra, az azerieket a közel-keleti feketepiacok látták el különféle eszközökkel. A milíciák mellé gyakran szegődtek zsoldosnak az adott ország területén szolgáló szovjet egységek jobbára orosz vagy ukrán származású tisztjei is. Mindkét oldalon hasznát vették emellett minden egyéb, fegyvernek erős közelítéssel sem igazán nevezhető fellelhető instrumentumnak, mint

például inkább csak pszichológiai hatást kifejtő meteorológiai rakétáknak. Az örmény és azeri milicisták között már jó egy éve zajló összecsapások hamarosan egy minőségében egészen más konfliktus szintjére emelkedtek.

A háború (1992–1994)

A Szovjetunió megszűnése után is folytatódó konfliktus valódi háborúvá válását számos dolog nehezítette. Először is, hogy 1991 végén a háborút még nemigen volt megvívni. A szovjet alakulatok helyzetük rendezéséig hivatalosan nem voltak részes felek, a szovjet felbomlás ugyanis rendezetlenül hagyta a hadsereg helyzetét. Noha Azerbajdzsán területén jóval több hadianyag maradt (Örményország a NATO-tag Törökországgal való határa miatt műveleti területnek számított, így Azerbajdzsánban volt összehívva a dél-kaukázusi szovjet haderő jelentős része), azokhoz Baku jó ideig nem fért hozzá, már csak azért sem, mert az APF a szovjet erők azonnali kivonulását követelte. A jobbára kézfegyverekkel, néhány páncélossal, repülővel, kézfegyverekkel és meteorológiai rakétákkal rendelkező felek nem voltak képesek nagyobb méretű, átfogó hadműveleteket folytatni. A korszakra jellemző, hogy az örmények 2 db Szu-25-ös repülőjének egyike baráti tűz áldozatául esett, a földet érő

katapultált pilótát pedig az őt ellenségnek néző feldühödött karabahi örmény lakosok verték agyon.

A részes felek között azonban már kezdettől jelentős harckészségbeli különbség volt, noha mindkét fél erőihez lelkesen csatlakoztak önkéntesek és a sorozás is jelentős, többtízezres erőket vont a fegyveres erők kötelékébe. Míg az anyaországi (bár Jereván hivatalosan nem vett részt a konfliktusban, fegyverekkel, logisztikával és hadseregével érdemben támogatta a karabahi örményeket) és karabahi örmények a már jó három éve tartó etnikai konfliktusban többé-kevésbé sikeresen szervezett milíciákat és hadszervezetet állítottak fel, melyben fontos szerepet játszott a szovjet hadseregben szolgált örmény tisztek és katonák tapasztalata, addig az azeri vezetés addigi, jobbára Moszkvára és a szovjet erőszakszervezetekre alapuló politikája a Szovjetunió szétesése után jelentős hátrányt jelentett. A független Azerbajdzsán hadseregét ezért szinte a semmiből kellett létrehozni és a feladat meglehetősen nehéz volt. Ugyan léteztek azeri milíciák, azok azonban teljes mértékben autonóm, helyi szervezésű egységek voltak, nem fogta őket össze valamilyen központi irányítás és az örményekkel ellentétben hiányzott a szovjet hadseregben szolgálók képzettsége is. Az örményekkel ellentétben a síita muszlim kultúrkörhöz tartozó azerieket ugyanis a szovjet hadszervezet kevesebb bizalommal kezelte, és valódi harci alakulatok helyett építőbrigádokba, logisztikai feladatokra osztotta be. Éppen ezért az azerieknél hiányzott a megfelelő létszámú és képzettségű tisztikar és a szovjet hadseregben szolgált katonák valódi harci képzettsége is. Azerbajdzsáni oldalon a legütőképesebb alakulatoknak az inkább belügyi feladatokra használatos és jobbára kézfegyverekkel felszerelt OMON-egységek számítottak.

A komolyabb harcok a karabahi háború egyik legtragikusabb momentumával kezdődtek. 1992 februárjában az örmények az örmény anyaországot elszigetelő azeri határblokád megtörése és a karabahi lázadók ellátási útvonalának biztosítása érdekében (Hegyi-Karabah és Örményország között nem volt közvetlen szárazföldi kapcsolat) támadást indítottak a hegyi-karabahi, kulcsfontosságú hodzsali repülőtér elfoglalására. A várost már 1991 őszén blokád alá vették a karabahi örmény lázadók, ezúttal viszont a 160 főnyi azerbajdzsáni OMON-erő által védett település elfoglalása volt a cél. A lakosság evakuációja során menekülőket azonban megtámadták az örmény és a 4. szovjet hadsereg 366. ezredének kötelékébe tartozó orosz erők és 621 embert, jobbára nőket, gyerekeket és időseket lemészároltak. A mészárlás óriási felzúdulást keltett azerbajdzsáni oldalon és az ország történetének meghatározó tragédiájává, máig be nem gyógyult sebévé vált, ahogyan az is, hogy népi társnak minősülő tett nemzetközi visszhangja meglehetősen alacsony volt.

A hodzsali mészárlás alapvető változást generált az azerbajdzsáni politikai életben is. Az addig is népszerűtlen, a válságot Moszkva segítségével megoldani igyekvő volt kommunista első titkár Mütallibov államelnök megbukott és a hatalom hamarosan az utca népének pártfogását élvező Azerbajdzsáni Népfront kezébe csúszott át (Mütallibov egyébként eredetileg az APF-et vádolta meg a mészárlással).

Az örmények februári offenzívája következtében azeriek ezrei menekültek el. Az azerbajdzsáni hadvezetés a bakui politikai válság ellenére időközben igyekezte fenntartani a kormány ellenőrzését a tartomány felett. Ennek egyik kulcspontja a Karabah régi fővárosának számító, védelmi szempontból is előnyös elhelyezkedésű Susa megtartása és az örmény többségű és ellenőrzés alatt álló tartományi főváros, Sztjepanakert (melyet 1991-ben a Bakui Kommün örmény vezetőjének szovjet korban kapott nevére a bakui kormány

visszanevezett eredeti, azeri nevére, Khankedire) elfoglalása. Susa jelentős tüzérségi fegyverkészletnek, elsősorban BM-21 Grad rakéta-sorozatvetőknek is otthont adott, melyekkel a városban lévő azerbajdzsáni milíciák és csecsen önkéntesek (köztük Samil Baszajev) 1992 tavaszán tűz alá vették a tartományi fővárost. Az azeri erők képzettsége és szervezettsége azonban elmaradt a kívánatostól, a milíciák fölött nem volt érdemi központi ellenőrzés. Az 1992 májusában bekövetkezett örmény támadás az azeri milíciák közötti együttműködés hiánya miatt a védők számbeli fölénye ellenére is Susa örmény elfoglalásához, az ott lévő hadianyag megszerzéséhez és Sztjepanakert tehermentesítéséhez vezetett (a háború ebben a szakaszára jellemző, hogy a támadó örmények 4 harckocsival és 2 db Mi-24-es helikopterrel, míg a védők több mint 10 harckocsival rendelkeztek). Az ekkor iráni közvetítéssel Teheránban folyó békeközvetítés Baku és Jereván között Susa bevételének hírére természetesen kudarcba fulladt.

Az örmények néhány nappal később elfoglalták a rosszul védett Lacsín-korridort, mely lehetővé tette a közvetlen szárazföldi összeköttetést Örményország és Karabah örmény lázadói között. Susa és Lacsín elvesztése végleges csapást mért az azerbajdzsáni kommunista vezetésre, a Hodzsali után lemondani kényszerült, de májusban visszatérni igyekvő Mütallibov elnököt az Azerbajdzsáni Népfront fegyveresei megbuktatták.

Əbülfəz Elçibəy Alparslan Türkeşlə Azadlıq meydanında.
3 May 1992

A kiírt elnökválasztásokat az APF mérsékeltebb szárnyához tartozó tekintélyes történész, Abülfaz Elcsibej nyerte, akinek megválasztásával az azerbajdzsáni külpolitika alapvető változáson ment át. A Moszkvában bízó Mütallibov-féle vezetés stratégiáját erőtlennek és sikertelennek ítélve (az is volt) Elcsibej a nyugati és török orientáció híve volt. Az új elnök jóval radikálisabban viszonyult Moszkvához: ő nemhogy orosz segítséget nem kért a válság megoldásához, de Azerbajdzsán függetlenségének megerősítéséhez egyenesen a szovjet (a hadsereg felosztása folyamatban volt) erők azonnali távozását követelte. Azerbajdzsán nem ratifikálta a Független Államok Közösségéhez való csatlakozását sem. Mindez értelemszerűen a Baku és Moszkva közötti viszony megromlásához vezetett, amit tetézett az, hogy az APF fel

kívánta venni a kapcsolatot az Iránban élő azeri kisebbséggel, nem kevésbé kihúzza a gyufát az 1989 óta már amúgy is gyanakvó Iránnál is.

1992 májusában a Taskenti Szerződés viszont némi reményt adott az azerbajdzsáni vezetésnek, hisz a szovjet haderő felosztásával Baku jelentős mennyiségű hadianyaghoz jutott. A több mint 200-200 harckocsi és páncélozott harcjármű valamint legalább 60 db repülő és 50 harci helikopter a hadieszközök terén az azeriek oldalára billentette a mérleget.

Az azeri erők esetleges túlsúlyba kerülésének veszélye és az oroszellenes APF időközbeni bakui hatalomra jutása arra sarkallta a dél-kaukázusi befolyásának elvesztésétől féltő Oroszországot (ekkorajt próbálta Moszkva a grúziai oroszellenes nacionalista Gamszahurdia elnököt is kiebrudalni), hogy egyetlen térségbeli lehetséges szövetségese, Örményország és a karabahi örmények támogatásával őrizze meg térségbeli befolyását. Ez lett azután a máig tartó szilárd orosz-örmény szövetség alapja. Pavel Gracsov hadseregtábornok, orosz védelmi miniszter elsősorban tanítványával, Vazgen Szarkiszján örmény védelmi miniszterrel fenntartott szívélyes kapcsolatán keresztül biztosította az érdekközösséget és tette lehetővé az örmény erők orosz fegyverekkel való ellátását, hogy Azerbajdzsán újdonsült technikai fölényét ellensúlyozhassák. Örményország mindeközben belépett a FÁK-ba és aláírta a taskenti szerződést is, melynek értelmében a 7. szovjet hadsereg (mely katonáinak 70-80 százaléka örmény, tisztjei 80 százaléka orosz) jelentős része örmény zászlók alá került.

A technikai fölény megtette hatását az 1992 második felében zajló azerbajdzsáni ellentámadásban (Goranboj-hadművelet). Az azeri erők előrenyomulása, Martakert és Agdara bevétele Hegyi-Karabakh közel felét azerbajdzsáni ellenőrzés alá helyezte. A térségből elűzött örmény lakosság Sztyepanakertbe menekült, melyet 15 kilométerre megközelítettek az azeri csapatok. 1992. júniusában a karabahi örmény vezetés megalakította az Államvédelmi Bizottságot, melynek két vezetője, Robert Kocsarján és Szerzs Szarkiszján hamarosan a jelenkori örmény belpolitika két meghatározó alakjává váltak. Az azerbajdzsáni előrenyomulás őszi tartó sikere egy másik személyt is a magasba repített: a fiatal jevlahi

textilgyár-igazgató és feketepiacon meggazdagodott oligarcha, Szurat Huszejnov saját pénzügyi forrásból állított fel katonai alakulatot, melynek parancsnokává (ezredesi rendfokozattal) is saját magát tette. Huszejnov 709. ezrede jelentős részt vállalt a harctéri sikerekben, melynek következtében nemzeti hőssé és a hadműveletek alá eső térség irányítójává, egyszersmind a háborúban álló Azerbajdzsán egyik legbefolyásosabb emberévé vált.

A Goranboj-hadművelet azonban 1992-93 telére kifulladt, köszönhetően az orosz fegyverek megérkezésének és a még mindig a térségben tartózkodó 4. hadsereghez tartozó helyi orosz csapatok beavatkozásának. Bár hivatalosan Örményország alig ismeri el az orosz segítség jelentőségét, a mozdoki orosz katonai bázisról An-124-esekkel Örményországba szállított fegyvereknek mindenképp nagy hasznát vette Örményország és a karabahi lázadók is. Örményország az amerikai örmény diaszpórának köszönhetően nemcsak jelentős élelmiszer-szállítmányokat kapott, de az amerikai kongresszus elfogadta a *Szabadságot támogató törvényt*, melynek 907. szakasza a posztszovjet államok közt egyedüliként megtiltotta az Azerbajdzsánnak nyújtandó bárminemű közvetlen amerikai támogatást. 1993 elején az örmények ellentámadásba mentek át, februárban elfoglalták Agdarát, visszaszorítva Huszejnov erőit, melyek a frontra való visszatérés helyett időközben rátették a kezüket a Gandzsából akkortájt kivonult 104. szovjet (orosz) ejtőernyős hadosztály (állítólag szándékosan) hátrahagyott fegyverkészleteinek nagy részére. Huszejnov visszavonulásával széles rés nyílt az azeri védelmi vonalon.

1993 tavaszán az örmény erők Kelbadzsar tartomány elfoglalásával kiszélesítették az anyaország és az örmény felkelők közötti szárazföldi kapcsolatot. Ez volt az első alkalom, hogy az örmények Hegyi-Karabahon kívül azerbajdzsáni régiót szálltak meg. A térség 60.000 azeri és kurd lakosát elűzték. Április 30-án az ENSZ BT török és pakisztáni nyomásra elfogadott 822. sz. határozata Azerbajdzsán területi integritása mellett tette le a voksát és követelte az örmény erők Kelbadzsarból való visszavonását. Időközben Huszejnov és Rahim Gazijev azerbajdzsáni védelmi miniszter az oroszokhoz fordult támogatásért az adott hadi helyzetben, ami mindkettőjük beosztásukból való felmentésükhöz vezetett.

Kelbadzsar elvesztése, a tavaszi kudarcok, valamint a gazdasági nehézségek hamar lehúzták Elcsibej elnök és kormánya népszerűségét, Huszejnov visszavonulása és magánakciója pedig végleg kikezdték az elnök tekintélyét. Huszejnov májusban (széles körben elterjedt nézet

szerint orosz biztatásra) Gandza városából megindult Baku felé, hogy átvegye a hatalmat. Az egyre kaotikusabbá váló helyzetben Elcsibej június 15-én lemondott, utódjául még aznap Nahicseván vezetőjét és a parlament alelnökét, a ravasz és tapasztalt volt KGB-tábornokot, Szovjet-Azerbajdzsán 1969-87 közötti irányítóját, Hejdar Alijevet választották. Alijev miniszterelnökké nevezte ki Huszejnovot és átszervezte az azerbajdzsáni haderőt, leszerelve 33 APF önkéntes zászlóaljat, melyeket hatalmára nézve politikailag veszélyesnek talált. Számos mai ellenzéki bíráló szerint ez is hozzájárult a háború fennmaradó időszakának kudarcaihoz.

Az örmények 1993 nyarán kihasználták az azerbajdzsáni belpolitikai káoszt és gyorsan megszerezték az ellenőrzést Martakert, Agadam, és Fizuli térsége felett is. A jobbra központi irányítás nélkül harcoló azeri egységek nem voltak képesek jelentős ellenállást kifejteni. Szeptemberre az örmények jelentős mennyiségű harckocsit és páncélozott harci járművet zsákmányoltak, mindeközben orosz légvédelmi rendszer telepítésével semlegesítették a azerbajdzsáni légierő főleg Sztjepanakertet érintő támadásait. Időközben a népszavazással is elnökké választott Hejdar Alijev Azerbajdzsán külpolitikai pozícióit javítandó beléptette országát a FÁK-ba, amivel javított Moszkvához való viszonyán, stabilitást és a megszállt területek visszaszerzését ígérte. 1993-94 telén Azerbajdzsán ismételt kísérletet tett Fizuli és Kelbadzsar visszahódítására, ezek a próbálkozások azonban elakadtak az erős ellenálláson. Az örmény kormány immáron nyíltan reguláris csapatokat küldött az önkéntesekkel a karabahi örmények megsegítésére, miközben az azeri támadások rendre jelentős veszteségek árán kifulladásra kerültek.

1994 első felében már inkább a tárgyalásoké volt a főszerep. Az 1993-ban elfogadott 874-es és 884-es ENSZ BT-határozatok ugyan megerősítették a korábbi rendelkezéseket, ugyanakkor számoltak „Hegyi-Karabakkal” mint harmadik részes féllel a megbeszéléseken.

Az EBEÉ és Oroszország közvetítésével folyó tárgyalásokon sikerült megegyezni a fegyverszünetről, mely a hat éve zajló konfliktus végére tettek pontot és érdemben mindkét fél érdekében álltak. Az örmények meg kívánták őrizni hódításukat, amiért Örményország komoly árat fizetett: az évek óta lezárt határokon lehetetlen volt és maradt a kereskedelem, a háború a mai napig kimerítette az ország gazdaságát, melyet a posztszovjet átmenet válságtünetei és a harcok együttesen sújtottak. Alijev elnök Azerbajdzsán kaotikus politikai és gazdasági helyzetét látva szintén a fegyverszünet mellett döntött, ami elengedhetetlen volt a térségbeli minimális biztonság biztosításához, hisz az Elcsibej alatt a nyugati olajvállalatokkal az azeri tengeri olajmezők kitermeléséről megkezdett, majdnem végpontjukhoz érkezett tárgyalások nemcsak befektetést, de az ország jövőbeli gazdasági és politikai stabilizálását is jelentették (ami az ún. Évszázad Szerződésének 1994. szeptember 20-i aláírásával meg is alapozódott). A biskeki protokoll néven ismert megállapodást 1994. március 5-én írták alá, majd Oroszország, Azerbajdzsán, Örményország és Hegyi-Karabah képviselői május 16-án megerősítették a fegyverszünet tényét.

A hatéves konfliktus mérlege a veszteségek szempontjából vitatott. Emberi veszteségekben körülbelül 40.000 halott a mérleg, melynek döntő többsége azeri oldalról került ki. Az örmények megszállták az egykori Hegyi-Karabah Autonóm Terület 90%-át és mellette 6 szomszédos azerbajdzsáni tartományt, összesen az ország területének 14%-át. A hatéves konfliktus során Örményországból és az örmények által megszállt azeri területekről az összes, együttesen 600-800 ezer azerit (akik jelenleg a világ legnagyobb létszámú belső menekült közösségét /IDP/ alkotják), míg Azerbajdzsánból kb. 200 ezer örményt űztek el.

Nemzetközi szerepek

Bár a Karabah-konfliktus messze nem kapott akkora nemzetközi figyelmet, mint például a vele egyidőben zajló délszláv konfliktus, a nemzetközi politika színpadán mégsem elhanyagolható szerepet játszott. A Szovjetunió felbomlása utáni zavaros helyzetben Oroszország próbálta fenntartani a volt szovjet térségben élvezett befolyását, miközben az USA igyekezett a függetlenedett szovjetköztársaságok önállóságát megerősíteni és a posztsovjet rendet bebetonozni. Törökország a szovjet nagyhatalom megszűnése után a török népek körében igyekezett befolyást szerezni mind kulturális, mind gazdasági téren, míg Irán szerette volna elkerülni azt, hogy jelentős, akár az ország lakosságának ötödét is kitevő azeri kisebbség esetleges bakui irredenta törekvések hatása alá kerüljön.

A jecini orosz vezetés kezdettől szimpatizált az örmények törekvéseivel, egyfelől mert 1990 táján az örmények Jelcinhez hasonlóan már feszegették a szovjet kereteket, ráadásul 1992-től az a széles hazai támogatottságú APF kormányozta Azerbajdzsánt, mely az orosz befolyásolási törekvéseket (legnyilvánvalóbban: a FÁK-tagság ratifikálásának elutasítása) messzemenően elutasította. Oroszország katonai támogatása meghatározó volt a karabahi háború mérlegének az örmények számára kedvező alakulásában (a másik meghatározó tényező az azerbajdzsáni belpolitikai káosz volt 1990-95 között, igaz, Huszejnovot sokan az oroszok emberének tartották), valamint a Moszkva és Jereván közötti stratégiai szövetség (és örmény függés) máig tartó elmélyítésében. A biztonsági garanciákért és az energiapiac feletti ellenőrzésért cserébe Moszkva kedvezményes áron látja el fegyverrel Jerevánt, emellett Gyumriban egy 5000 fős orosz kontingens is állomásozik, amivel Oroszország szintén nem csak Örményország érdekeit védi.

Az USA kezdettől fogva ambivalens politikát folytatott, hisz egyfelől stratégiai érdekeit követve a posztsovjet rend megszilárdításában volt érdekelt, ennek egyik eszközének pedig már 1991-től az amerikai cégek azerbajdzsáni tengeri olajmezőkre való bejutását tartotta. Mindemellett azonban, ahogy más esetben is előfordult már, az amerikai külpolitikai stratégiát felülírhatják bizonyos belpolitikai megfontolások. Ennek eklatáns példája a *Szabadságot támogató törvény* 907-es szakasza, mely az amerikai kongresszusban befolyásos örmény lobbizás támogatásával ment át (és mely Baku afganisztáni amerikai utánpótlásban játszott szerepe miatt 2001 óta ugyan elnöki hatáskörben évente fel van függesztve, mégis bizonyos fókig mérgezi az USA és Azerbajdzsán kapcsolatát) vagy Matthew Bryza bakui amerikai nagykövet tavalyi esete, akit török származású felesége és az örmények által feltételezett Azerbajdzsán-szimpatíája miatt nem engedett a Kongresszus által megerősíteni tisztségében az örmény lobbizás. Az USA azerbajdzsáni megítélésének nem tett jót a 2008-2009-es török-örmény közeledés Baku bevonása nélküli erőltetése és az Azerbajdzsán területei integritásának helyreállítására felhívó ENSZ közgyűlési határozat 2008-as leszavazása sem.

Törökország 1990 és 1995 között igyekezett megvetni a lábát a posztsovjet térség „testvéri” török államaiban és a hozzá legközelebb eső Azerbajdzsán 1991 utáni viszonyai jó lehetőséget teremtettek erre. Bakuban az APF-fel nemcsak egy alapvetően törökbarát vezetés székelt, de az Elcsibej-féle azerbajdzsáni kormány stratégiai szövetségesként tekintett Ankarára az örmények ellen is. Ezt a (főleg katonai) segítséget azonban Törökország nem adhatta meg, hiszen egy katonai beavatkozással Ankara végső soron Moszkva érdekeivel került volna szembe elég durva módon. Törökország segítsége végső soron

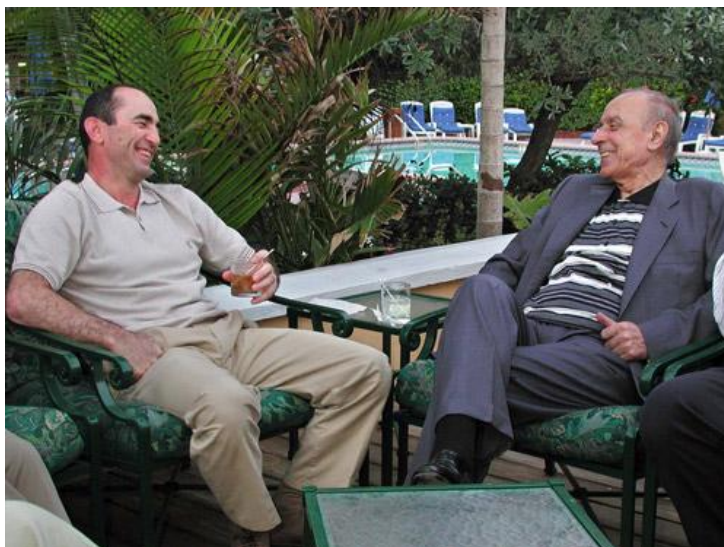

kimerült abban, hogy 1993-ban lezárta Örményországgal közös határát, kiegészítve az Azerbajdzsán által már több éve fenntartott gazdasági blokádot. Az APF túl sokat kívánó barátsága helyett azonban Törökország végül 1993 júniusában végül megkönnyebbülten vette tudomásul a pragmatikusabb, a nahicseváni exklávé vezetőként Süleyman Demirel török elnökkel már évek óta jó személyes viszonyt ápoló Hejdar Alijev hatalomátvételét.

Irán jobbra orosz befolyási övezetnek tekintette a Kaukázust, ugyanakkor a nahicseváni határincidens óta erős gyanakvással tekintett a független Azerbajdzsánra, különösen az APF hatalomra kerülése után. Teherán eleinte mégsem kötelezte el magát Örményország mellett, Irán még egy békeközvetítést is felvállalt (aminek kudarca végül is nem rajta múlt). Az Elcsibej-féle Irán-ellenes irányvonal viszont egyértelműen Jereván oldalára vitte az iráni vezetést, Teherán ugyanakkor kettős játékot játszva nem kívánta teljesen megrontani kapcsolatát Bakuval sem. Következésként ellenezte például az örmények esetleges nahicseváni benyomulását (nem hiányoztak az azeri menekültek az azeri többségű Északnyugat-Iránba), ugyanakkor az azeri-török blokádnál álló örményeket létfontosságú energiával és áruval látta/látja el. Azerbajdzsán a mai napig gyanakodva tekint a permanensen viszonylag jó örmény-iráni kapcsolatra, ami erős kontrasztban áll a Baku és Teherán között időnként (például mostanában) felbukkanó feszültségekkel.

Befagyott konfliktus (1994–)

1994 óta, bár fegyverszünet van érvényben, Hegyi-Karabah státuszának és elűzött lakóinak kérdésköre nincs megnyugtatóan rendezve. Bár 1992 márciusa óta létezik az EBEÉ/EBESZ ún. Minszki csoportja, mely az azeri-örmény konfliktus tárgyalásos rendezését szeretné elérni, az elmúlt húsz évet azonban inkább a terméketlen konfliktusrendezési tárgyalások sorozata jellemzi mint a Minszki csoport égisze alatt kidolgozott elfogadható megoldásé. Az 1995 előtti időszakot jobbra a szimbolikus lépések, a nyugati diplomata érdektelensége és hozzá nem értése jellemezte, utána pedig ugyan Oroszország-Egyesült Államok-Franciaország állandó elnöki trió vezetésével fajsúlyosabb szereplők viszik a tárgyalásos folyamatot, a Baku számára kedvezőtlen felállás (Oroszország Jereván stratégiai szövetségese, Egyesült Államok és Franciaország pedig a legnagyobb örmény diaszpóra otthonai) és a terméketlen viták egyre inkább aláásták a bizalmat a Minszki csoport iránt.

Bár az 1990-es évek második felében számos biztató találkozó és tárgyalás zajlott az azerbajdzsáni és az örmény vezetés között, ezek rendre megfeneklettek, a megegyezéshez a felek az utolsó alkalommal a 2001-es key westi találkozón kerültek a legközelebb. A legfőbb ellentét forrása akkor is és azóta is a hegyi-karabahi térség státuszának értelmezése: Azerbajdzsán területi integritása előzetes helyreállításával hajlandó csak bármilyen kérdésről tárgyalni, míg az örmények előzetesen referendum kiírását javasolják - a status quo alapján (azaz azeri lakosság jelenléte nélkül).

A karabahi konfliktus megoldásának a kérdése, noha szimbolikusan döntően fontos mind a két félnek, paradox módon a gyakorlatban mintha mégis létezne valamiféle kompromisszum a status quo iránt mindkét oldalon. Azerbajdzsán az utóbbi évtizedben energiabevételeire és azok biztonságára koncentrálva a szimbolikus kérdéseken túl a gyakorlatban jóval kevesebb figyelmet fordít a *de jure* hozzá tartozó tartományra és arra, hogy háborúval szerezze vissza a *de facto* ellenőrzést is, noha az azerbajdzsáni hadsereg az olajjövedelmekből jelentős fejlesztésen esett át és a retorika szintjén ez mind egy későbbi háború eshetőségével számol.

Örményország, mely ugyan ellenőrzése alatt tartja a senki (még saját maga sem) által el nem ismert "Hegyi-Karabah Köztársaság" nagy részét és még több azerbajdzsáni tartományt, immár közel negyed évszázada jelentős gazdasági problémákkal szembesül a konfliktus miatt. A határok lezárása miatt az örmény gazdaság több mint két évtizede jobbra áll, ebbe 1998-ban bele is bukott Ter-Petroszján elnök. Az azóta Jerevánban hatalomra került karabahi elit, Robert Kocsarján (1998-2008) majd Szerzs Szarkiszján örmény elnök (2008-) szintén nem igazán tud mit kezdeni a gazdasági bajokkal (az örmény férfi lakosság jelentős része Oroszországban vállal munkát) és ebben persze az örmény diaszpóra Tom De Waal és Ter-Petroszján által 2001-ben 10 millió dollárra becsült adománya sem segít. Nem csoda, hogy Jerevánban is voltak hangok a megegyezésre, bár ezek nem voltak általánosak. Vazgen Szarkiszján volt örmény védelmi miniszter és miniszterelnök (1999) például 1999-ben már a megegyezést szorgalmazta a gazdasági bajok megoldására, sokak szerint ez volt az oka 1999-es meggyilkolásának (Szarkiszját a parlament épületében lőtték agyon szövetségesével, a volt kommunista első titkár Demircsajánnal 1999 októberében).

Kitekintés

A Hegyi-Karabahot övező konfliktus a nemzetközi kapcsolatok számos ellentmondására világít rá, például arra, hogy egy ENSZ-tagállam területi integritása sérül, ennek helyreállításáról ENSZ BT-határozatok is vannak, viszont a világszervezet és a konfliktust tárgyalásos úton feloldani kívánó EBESZ Minszki csoport különböző okokból, de ennek nem tud/akar érvényt szerezni. A tárgyalások türelmetlenné tették az azerbajdzsáni felet, ugyanakkor a konfliktus újraindítása jelen formájában túl nagy gazdasági-stratégiai kihívás vagy veszélyforrás lenne.

Stratégiai kihívás pedig a Dél-Kaukázusban van bőven, elég, ha csak a 2008-as grúz háborúra gondolunk. A bakui vezetést kellőképp gondolkodóba ejtették a grúzok dél-oszétiai rendcsinálási kísérletére adott orosz válaszcsepások, mégpedig mindezt függetlenül Tbiliszi Bakunál sokkal nyugatosabb irányvonalától, vagy amerikai háttérű hadseregfejlesztéseitől. Azerbajdzsán ráadásul nagyban (exportbevételeinek 93, a költségvetés bevételeinek több mint 50%-ában) függ a Dél-Kaukázuson keresztülmenő olaj-és gázvezetékek (BTC, BTE) révén szerzett bevételektől, melyek egy lehetséges háború esetén nyilvánvalóan az örmény

stratégák kedvenc célpontjai közt szerepelnének. Ott van a képben ráadásul Moszkva és a Baku izraeli fegyvervásárlásait és kiváló tel-avivi kapcsolatait egyre gyanakvóbban figyelő Irán, melyek amúgy Azerbajdzsán potenciális versenytársai az energiaexport terén is.

Persze a fegyverkezés (különösen azeri oldalon) és a háborús retorika visszatérő elem mind az örmény mind az azerbajdzsáni vezetők beszédeiben és a fegyverszünet ellenére a tűzszüneti vonalon továbbra is szórványos lövöldözések zajlanak, évente tucatnyi halott az eredmény mindkét oldalon. Mégis, egyelőre a status quo látszik folytatódni, immáron 18 éve.

Felhasznált irodalom

Könyvek

Cornell, S. E. 2011, *Azerbaijan Since Independence*. M.E. Sharpe.

Derlugian, G. 2005, *Bourdieu's Secret Admirer in the Caucasus: A World-System Biography*. University of Chicago Press.

De Waal, T. 2003, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. NYU Press.

Tanulmányok

Alekserov, V. 2009, "Achieving Azerbaijan's Strategic Vision: Negotiating the 'Contract of the Century'" in *Azerbaijan in Global Politics – Crafting Foreign Policy*, eds. F. Ismailzade & A. Petersen, Azerbaijan Diplomatic Academy, Baku.

Armenia and Azerbaijan: Preventing War 2011, International Crisis Group, Europe Briefing no. 60.

Azerbaijan: Vulnerable Stability 2010, International Crisis Group. Europe Report no. 207.

De Waal, T. Remaking the Nagorno-Karabakh Peace Process. *Survival*, Volume 52, Issue 4 August 2010, pp. 159 – 176.

Ismailzade, F. 2006, Russia's Energy Interests in Azerbaijan. *Russian Foreign Energy Policy*, Global Market Briefings, London.

Kjaernet, H. March 2009, "The Energy Dimension of Azerbaijani-Russian Relations: Maneuvering for Nagorno-Karabakh", *Russian Analytical Digest*, no. 56

Petrosyan, D. 2010, "The Political System of Armenia: Form and Content", *Caucasus Analytical Digest*, no 17.

Taarnby, M., 2008: *The Mujahedin in Nagorno-Karabakh: A Case Study in the Evolution of Global Jihad*. Working Paper, Real Instituto Elcano.

Veliyev, J. 2011, "U.S. Foreign Policy Toward Azerbaijan", *The Washington Review of Turkish and Eurasian Affairs*, , no. October.

Нагорный Карабах: Взгляд на конфликт с места событий 2005, International Crisis Group, Europe Report no. 166.

Egyéb

Giraldi, Philip: *Israel Encircles Iran*. The American Conservative, 2012. március 27. http://www.theamericanconservative.com/articles/israel-encircles-iran/#.T3MKpQCjO_Y.twitter.

Matthew Bryza: From Oil Policy to the Oil Business. *EurasiaNet*, 2012. június 11.
<http://www.eurasianet.org/node/65524>.

Nagorno-Karabakh. *GlobalSecurity.org*.
<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/nagorno-karabakh.htm>.

Petrov, V. *How South Caucasus Was Armed*, Moscow Defense Brief, 2002. április.
<http://mdb.cast.ru/mdb/4-2002/dp/hscwa/?form=print>.

SIPRI Military Expenditure Database, *Stockholm International Peace Research Institute*.
<http://milexdata.sipri.org/files/?file=SIPRI+milex+data+1988-2010.xls>.

Медведев продлил срок размещения военной базы в Армении до 2044 года.
RIANovosti, 2011. június 27. http://ria.ru/defense_safety/20110627/394100473.html.

(A dolgozat egy korábbi változata *18 éves fagy a hegyvidéki Fekete Kertben* címmel jelent meg. In: http://katpol.blog.hu/2012/05/30/18_eves_fagy)